

УДК 336.764.2:339.142(477)

THE ROLE OF EXCHANGE-TRADED DERIVATIVES IN THE FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COMMODITY MARKET IN UKRAINE

РОЛЬ БІРЖОВИХ ДЕРИВАТИВІВ У ФОРМУВАННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТОВАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Bashlai S. V. / Башлай С. В.*PhD., as.prof. / к.е.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-2247-5440

*Sumy National Agrarian University,**160 Herasyma Kondratieva Str., Sumy, 40000**Сумський національний аграрний університет,**вул. Герасима Кондратьєва, 160, Суми, 40000*

Анотація. В статті розглядається сутність та економічна природа біржових товарних деривативів. Визначені їхні функції та місце в системі біржової діяльності. Вивчені ключові наукові публікації з нагальних питань обґрунтування ролі біржових деривативів при забезпеченні сталого розвитку товарного ринку України. Досліджувався вплив деривативів на розвиток товарного ринку в умовах нестабільності та глобалізації. Проаналізовані можливості використання деривативів як інструменту мінімізації ризиків і підвищення ефективності ринку. Надана оцінка перспективам розвитку ринку деривативів в Україні у контексті сталого розвитку реального сектору національної економіки.

Ключові слова: біржова діяльність, товарний ринок, деривативи, ризик, сталий розвиток.

Вступ.

У сучасних умовах глобалізації та зростаючої нестабільності товарних ринків важливим завданням є пошук ефективних механізмів забезпечення сталого розвитку національної економіки. Особливе місце в цьому процесі займають біржові деривативи, що покликані виконувати функції хеджування ризиків та оптимізації цінових коливань. Дані похідні біржові інструменти здатні сприяти підвищенню передбачуваності ринкових процесів, стабілізації доходів виробників і формуванню більш збалансованої системи товарообігу.

Для України розвиток ринку деривативів має стратегічне значення, оскільки дозволяє посилити конкурентоспроможність вітчизняних аграрних і промислових підприємств, інтегрувати їх у світову економіку та зменшити вплив кризових явищ. За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР), як головного наглядового державного органу в сфері

функціонування суб'єктів ринків капіталу та організованих товарних ринків, станом на середину 2025 року, чинні ліцензії на провадження професійної діяльності на організованих товарних ринках – діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах мали лише 4 професійних учасники. При цьому, загальна вартість укладених угод на товарних біржах за II-й квартал 2025 р. склала 85,04 млрд. грн., що, практично, на 35 млрд. грн. менше від значення даного показника в IV-му кварталі 2024 року [1].

За підсумками IV кварталу 2024 року, найбільші частки, у загальній структурі продажів на товарних біржах, займала торгівля: електричною енергією – 70,2 %, природнім газом – 8,27 % та нафтою і дистилятами, нафтопродуктами – 7,6 %. За підсумками II кварталу 2025 р., структура найбільших обсягів біржових торгів ринку з розподілом за видами товарів, зазнала невеликих змін і включала наступні компоненти: електрична енергія – 64,89 % (55,18 млрд. грн.); необроблена деревина – 10,97 % (9,33 млрд. грн.) та нафта і дистиляти, нафтопродукти – 8,41% (7,15 млрд. грн.) (рисунок 1).

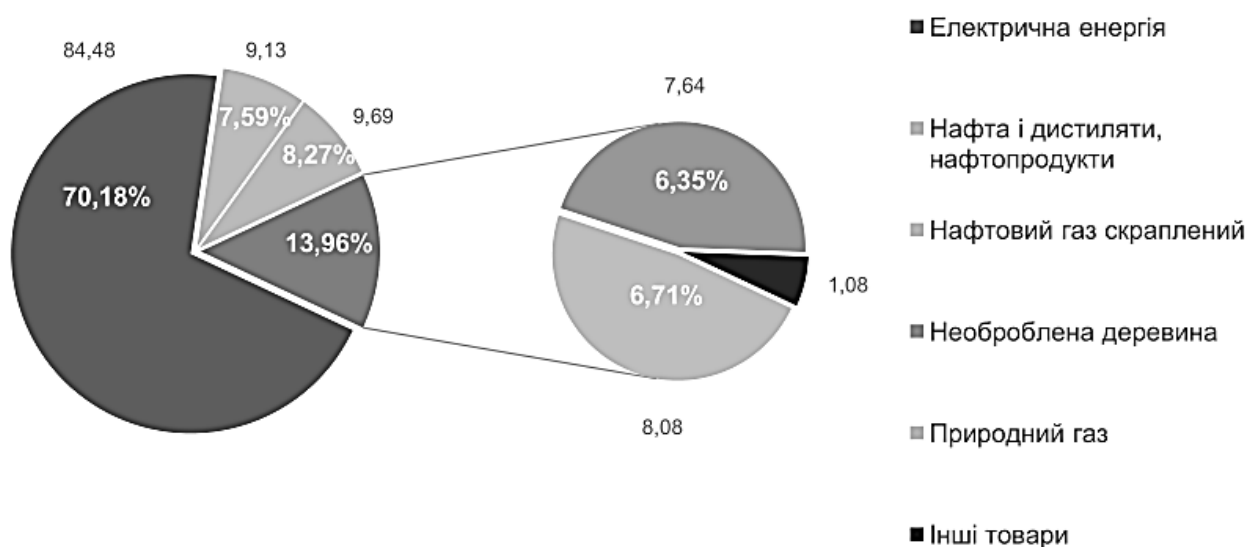

Рисунок 1 – Вартість укладених угод в біржовому сегменті товарного ринку України, у II кварталі 2025 р., млрд. грн.

Джерело: [1]

Вітчизняний ринок деривативів є молодим і не відрізняється розвиненістю інфраструктури. Тривалий час перепорою на шляху його розвитку були численні

законодавчі обмеження, зокрема, за базовим активом, емітентами та забороні непокритих (незабезпечених) деривативів. Певною мірою, такий стан речей пояснюється складними умовами економіки країни, відсутністю необхідної інфраструктури для торгівлі деривативами, нестачею кваліфікованих фахівців та інфляцією [2]. Таким чином, сучасний стан, згаданого сегменту вітчизняного ринку товарної продукції, характеризується низьким рівнем ліквідності, а також недостатнім нормативно-правовим та економіко-організаційним забезпеченням. Це зумовлює потребу в глибшому дослідженні можливостей і перспектив використання біржових деривативів. Саме визначення їхнього значення у формуванні сталого розвитку товарного ринку України є актуальною науковою та практичною задачею. Тому основною метою наукового дослідження є обґрунтування ролі та значення біржових деривативів у забезпеченні сталого розвитку товарного ринку України.

Основний текст

Результати наукових досліджень та викладки практиків дозволяють зазначити, що саме біржа є найвищою формою організації оптової торгівлі та одним із найважливіших елементів збутової інфраструктури товарного ринку. А сама організація постійно діючого оптового товарного ринку України та надання посередницьких послуг учасникам біржі позиціонується як основна функція біржовий діяльності. В свою чергу, біржовий ринок деривативів дозволяє отримати більш точну аналітичну інформацію, адже саме для бірж притаманні наступні важливі характеристики: здатність стандартизувати контракти, централізувати кліринг похідних товарних інструментів, відкритість інформації про угоди, забезпечення прозорості та дисциплінованості діяльності завдяки наявності біржової комісії та ряд інших [3, 4].

Міжнародний ринок деривативів нині регулюється лише на рівні наднаціональних структур і організацій. До міжнародних інститутів належать Міжнародна асоціація свопів та деривативів (ISDA) та Банк міжнародних розрахунків (BIS). Одним із їхніх завдань є виконання таких функцій, як розвиток інфраструктури ринку деривативів, уніфікація контрактів та умов угод,

аналіз ринкової інформації, моніторинг діяльності учасників ринку [4, 5].

Результати ознайомлення з рядом тематичних наукових досліджень за обраним напрямком публікації, дозволяють говорити про високий рівень зацікавленості ринком деривативів в Україні. В одній із перших сучасних наукових праць – тематичній монографії [6], її автори започатковують викладення наукового змісту та доведення практичної важливості основних принципів біржової торгівлі товарними деривативами в умовах глобалізації сучасних товарних ринків. Обґрунтовують організаційні заходи розбудови біржової торгівлі товарними деривативами в Україні, на основі результатів вивчення зарубіжного досвіду та врахування специфіки побудови вітчизняного біржового ринку.

Розкриттю змісту сучасних передумов для розробки та адаптації похідних біржових інструментів на вітчизняному ринку деривативів, з метою управління ціновим ризиком, були присвячені наступні публікації [7, 8]. Зокрема автори С. Шевчук та Б. Котик у своїй праці [7] досліджують передумови, що спонукають вітчизняних учасників економічних відносин звертатися до операцій з деривативами.

В свою чергу, науковця В. Яворська доводить необхідність більш зручного трактування терміну «дериватив», що має сприяти активнішому оперуванню ним в українському інформаційному просторі та застосовувати на практиці з метою управління ціновими ризиками у відповідних економічних ситуаціях [8].

У роботі [9], її авторський колектив у складі: В. Акуленко, О. Захарін та М. Дунаєв також досліджували сучасні тенденції розвитку вітчизняного та світового ринків деривативів, за результатами чого, мали можливість пояснити низький рівень популярності деривативів в Україні саме відсутністю необхідної біржової інфраструктури, недосконалістю нормативно-правового поля, слабким інформаційним забезпеченням учасників ринку та відсутністю прозорих і дієвих механізмів взаємодії з державними органами.

Інфляційний тиск, коливання курсу валют та складна економічна ситуація в країні, що є наслідком повномасштабного військового вторгнення, ускладнили

ведення бізнесу в Україні. Суб'єкти підприємництва вільні у виборі стратегій та методів управління ціновими ризиками. Зокрема, одні із них прагнуть уникнути втрат, очікуючи на сприятливі ціни на товари, а інші намагаються запобігти ціновим ризикам, саме завдяки активній роботі з базами даних про стан відповідних світових ринків. За такої стратегії, у компаній з'являється можливість передбачити та прогнозувати динаміку ринку, але не застрахувати себе від можливих збитків. Саме тому, при управлінні ціновими ризиками, їм варто розглянути можливість щодо застосування похідних біржових інструментів. За авторськими висновками до наукової публікації [10], до позитивних тенденцій у поліпшенні ситуації на вітчизняному ринку деривативів, має привести набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», що регулює визначення деривативних контрактів, їх обіг, біржові вимоги, правила податкового обліку тощо [11]. Також, модернізація правових норм українського законодавства, має дозволити, професійним учасникам біржового товарного ринку, використовувати фінансову інфраструктуру для зменшення ризиків своїх клієнтів. Розвиток ринку товарних деривативів, в Україні необхідний для збільшення фінансової активності та підвищення її інвестиційної привабливості.

В рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, за інших сприятливих умов, відбуваються істотні корегування діючого вітчизняного законодавства, що дозволяє очікувати збільшення обсягу торгівлі деривативами на національному ринку.

Аналізуючи стан та досліджуючи тенденції світового, взагалі, та європейського ринків товарних деривативів, в першу чергу, варто вказати на важливу роль України в його забезпеченні. У звіті Європейський органу з цінних паперів та ринків (European Securities and Markets Authority) за 2023 рік, зокрема, зазначено, що номінальні суми товарних деривативів, за звітний період, зросли на 65 % (з приблизно 2 трлн. євро в 4 кварталі 2020 р. до 3,3 трлн. євро в 4 кварталі 2022 р.) (рисунки 2) [11].

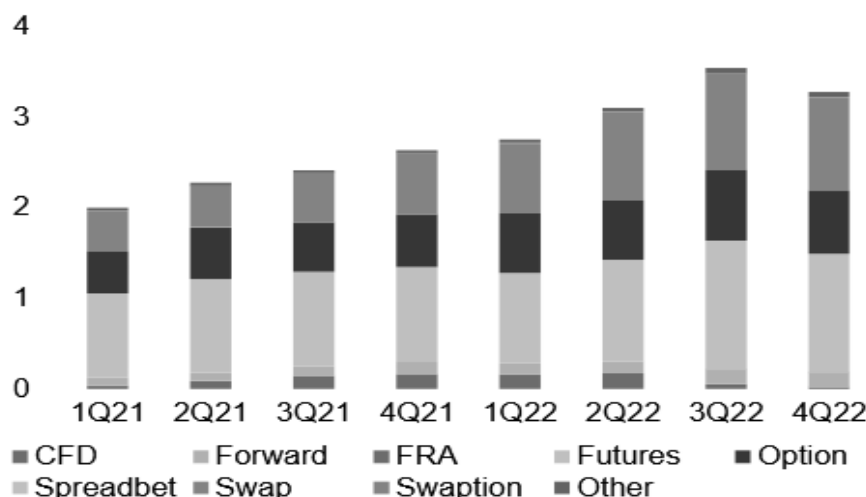

Рисунок 2 – Динаміка загальної номінальної суми заборгованості за типами деривативів, млрд. євро.

Джерело: [11]

Зростання було стабільним, досягнувши піку в 3 кварталі 2022 р. на значенні 3,6 трлн. євро, та стосувалося всіх найбільших деривативних інструментів товарного ринку – товарних свопів (+ 0,5 трлн. євро), ф'ючерсів (+ 0,5 трлн. євро) та опціонів (+ 0,2 трлн. євро) (рисунок 3).

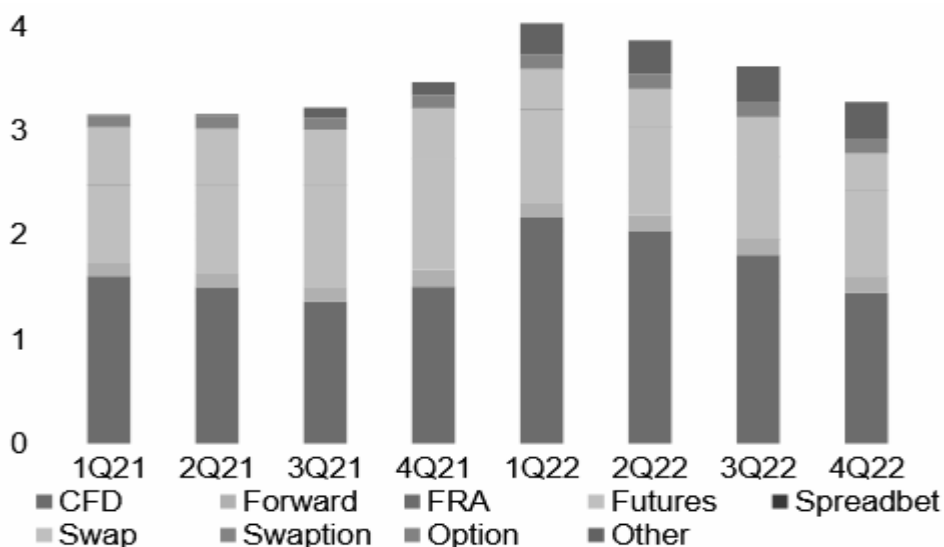

Рисунок 3 – Кількість деривативів за типами контрактів, млн. од.

Джерело: [11]

Основним фактором, що спричинив таку тенденцію, стало збройне вторгнення України в лютому 2022 року. Наслідком військової агресії, на одну із

найбільших країн Європи, у 2022 році, стало зростання цін на сировинні товари, зокрема на природний газ, і, відповідно, до збільшення номінальних сум нових контрактів. Частка біржових деривативів, за звітний період (2020-2022 рр.), зменшилася до 39 %, а частка позабіржового обороту, відповідно, зросла до 61 %. Торговельна активність на позабіржовому ринку товарних деривативів, зросла, саме, у зв'язку із підвищенням цін у 2022 році.

Модернізація біржової інфраструктури України є одним із дієвих прискорювачів розвитку ринку товарних деривативів, який, в свою чергу, стане одним із шляхів інтеграції в європейські організовані ринки похідних інструментів та збільшення конкурентоспроможності вітчизняних компаній на міжнародній арені. В цьому контексті потрібна не лише відповідна нормативно-правова база, а й впровадження освітніх програм для підготовки кваліфікованих фахівців у сфері деривативів та формування ефективних економічних механізмів регулювання та контролю ринку.

Історично, вітчизняні біржі оперували незначним спектром та обсягами деривативів. Український ринок деривативів ще знаходиться на стадії становлення, але можна виділити декілька основних типів деривативів, що використовуються або були застосовані в біржовій торгівлі (таблиця 1).

За систематизованими даними таблиці 1, можна зробити висновок про те, що головний біржовий ринок деривативів в Україні представлений ф'ючерсними контрактами на UX (UX, DX, DE, GOLDU). Опціони існують, але торгів ними майже нема. Також є валютні свопи, але справа з деривативами все ще стримана.

З метою всебічного вивчення стану обігу деривативів в Україні, варто звернути увагу на фінансовий ринок, визначивши, що серед основних видів деривативів на вітчизняному фондовому ринку можна зустріти ф'ючерси, опціони та опціонні сертифікати, а також державні деривативи. Однак, на жаль, останнім часом, все частіше спостерігається уповільнення обсягу операцій. Найбільший обсяг операцій на організованих ринках капіталу за цей період зафіксовано з ОВДП – 547,93 млрд. грн, що склало 83,4 % від загального масштабу діяльності на цих ринках [12].

**Таблиця 1 – Сутність головних типів (видів) деривативів українського
біржового ринку**

Тип деривативу	Інструмент	Біржа	Активність торгів	Примітки
Ф'ючерс	UX – індекс українських акцій	Українська біржа (UX)	Висока	Безпоставний контракт
	DX – USD/UAH		Висока	Валютний ф'ючерс
	DE – EUR/USD		Помірна	Валютний ф'ючерс
	GOLDU – ціна золота		Низька	Безпоставний контракт
	Поставні ф'ючерси на іноземні акції		Дуже низька	З фізичною поставкою
Опціони	На ф'ючерс UX	Українська біржа (UX)	Дуже низька	Торгуються, але майже без угод
Свопи (валютні)	Валютні свопи	Перший фондовий торговий сервіс (ПФТС)	Обмежена	Використовуються банками

Джерело: [12]

На міжнародному ринку найбільша частка, в обігу деривативів, припадає на форвардні контракти, а в українському – на ф'ючерси та опціони. Починаючи з 2024 року на вітчизняному біржовому ринку з'явилися валютні свопи, також активізувалася торгівля опціонами, натомість ф'ючерси істотно випали з активного обігу. Причиною такої зміни стало те, що збільшилася потреба в застосуванні ефективного інструменту для ліквідності та хеджування валютних ризиків. У лютому 2024 року почав також зростати рівень зацікавленості в опціонах, в першу чергу, через їхню спроможність хеджувати волатильність і потенційно приносити високі прибутки – за 10 років обсяги торгівлі опціонами зросли на 478 % [13].

В цілому, вітчизняний ринок біржових деривативів потребує помітних змін та покращень умов їхнього обігу, приймаючи до уваги як інфраструктурні виклики, так і потребу підвищення прозорості та ліквідності. У той час як іноземні біржові торговельні платформи вже демонструють успіхи завдяки широкому спектру похідних інструментів для управління ризиками, в Україні

важливо адаптувати міжнародний досвід, оновити регуляторну базу, а також активізувати освітню діяльність серед учасників ринку. Реалізація цих заходів створить основу для більш ефективного управління фінансовими ризиками, де хеджування буде ключовим інструментом фінансової стратегії, сприяючи зміцненню стабільності компаній та сталого розвитку товарного ринку, загалом.

Виходячи із суттєвого підвищення ролі України у геополітичному та геоекономічному просторі, зокрема у питаннях забезпечення продовольчої безпеки світу, необхідно підвищити статус вітчизняних учасників світового товарного ринку, зокрема, через їхню участь у біржових торгах на світових біржах і уже тих, хто зможе там успішно працювати, довірити процеси гармонізації національних правил та технологій із міжнародними.

Висновки.

В сучасних умовах реалізації економічних відносин, як в світовому масштабі, так і в межах України, варто об'єктивно визначати важливість розвитку біржового сегменту товарного ринку. Адже саме він відображає стан економіки країни, допомагає досягати стратегічних та тактичних цілей його учасників і є одним із ключових механізмів участі в економічних процесах. В Україні відбуваються позитивні зміни у напрямі вдосконалення регулювання та підвищення вимог до товарних бірж.

В статті були розкриті сутність та економічна природа товарних деривативів, визначені їхня роль, функції та місце в системі біржової діяльності. Також були визначені напрямки впливу похідних інструментів на розвиток світового та вітчизняного товарних ринків в умовах нестабільності та глобалізації. Досліджувався міжнародний досвід використання товарних деривативів у забезпеченні сталого розвитку.

Були окреслені ключові характеристики сучасного стану та описані перспективи розвитку ринку товарних деривативів для України. За результатами узагальненого аналізу, було вказано на тенденції та проблеми функціонування вітчизняного біржового ринку деривативів, визначені інституційні та нормативно-правові бар'єри.

Дослідивши можливості використання деривативів як інструменту мінімізації ризиків і підвищення ефективності ринку, було визначено перспективи розвитку ринку товарних деривативів в Україні у контексті сталого розвитку. Доведено, що деривативи, безумовно, варто розглядати як інструмент хеджування ризиків та забезпечення цінової стабільності, а також сприймати як дієвий інструмент для підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняного товарного ринку.

Література:

1. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Аналітична довідка за II квартал 2025 р. НКЦПФР. 2025. 25 с. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/ii-kvartal.pdf>.
2. Цуняк І. Г. Правове регулювання ринку деривативних фінансових інструментів за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/160>
3. Хадарцев О. В. Біржові інструменти мінімізації цінових ризиків ринку агропродукції. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*. 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-12/>
4. Петрук А. О. Аналіз світового та вітчизняного ринків похідних фінансових інструментів. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 62-75. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-2\(100\)-62-75](https://doi.org/10.26642/jen-2022-2(100)-62-75).
5. International Swaps and Derivatives Association (ISDA) URL: <https://www.isda.org/>.
6. Солодкий М. О., Яворська В. О. Біржова торгівля товарними деривативами: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні: монографія. Київ: ЦП «Компринт, 2015. 280 с.
7. Шевчук С. В., Котик Б. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку українського ринку похідних фінансових інструментів. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1273-1278.
8. Яворська В. О. Сучасні тенденції розвитку світового ринку біржових

деривативів. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 42-45.

9. Stelmakh Diana, Prykaziuk Nataliia. The Development Of The Derivatives Market In Ukraine As A Necessary Condition For Hedging Risks. *American International Journal of Business Management*. 2022. Volume 5, Issue 11. P. 95-100. URL: <https://www.aijbm.com/wp-content/uploads/2022/11/J51195100.pdf>.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: закон України від 19.06.2020 р. № 738-IX (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-IX#Text>.

11. Market Report on EU Derivatives Markets. European Securities and Markets Authority (ESMA). Risk Analysis and Economics Department, Paris. 2023. 73 p. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-12/ESMA50-524821-2930_EU_Derivatives_Markets_2023.pdf?utm_source=chatgpt.com.

12. Башлай С. В., Дерев'янка Н. А. Ефективність використання деривативів для хеджування фінансових ризиків. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 6. С. 68-79. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.17>.

13. Хоменко І. О., Горобінська І. В., Теслюк Н. П., Назаренко Я. Я. Проблеми та перспективи розвитку ринку фінансових деривативів. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 5. С. 150-157. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-5-22>.

Abstract. The article examines the essence and economic nature of exchange commodity derivatives. Their functions and place in the exchange activity system are defined. Key scientific publications on urgent issues of substantiating the role of exchange derivatives in ensuring the sustainable development of the commodity market in Ukraine are studied. The impact of derivatives on the development of the commodity market in conditions of instability and globalization is investigated. The possibilities of using derivatives as a tool for minimizing risks and increasing market efficiency are analyzed. An assessment of the prospects for the development of the derivatives market in Ukraine in the context of the sustainable development of the real sector of the national economy is provided.

Key words: exchange activity, commodity market, derivatives, risk, sustainable development.

Статтю надіслано: 20.09.2025.

© Башлай С. В.